МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ПСИХОЛОГІЯ

Збірник наукових праць

Випуск 13

Київ - 2001

УДК 159.9 + 159.922.7

ББК 88.3 + 88.8

П 86

П 86 Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М.П.Драгоманова. Випуск 13. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2001. – 448 с.

ISBN 966-660-031-5

Збірник містить наукові праці з теоретичних проблем психології, особливостей організації навчально-виховного процесу в школі, особистісного зростання на різних вікових етапах та професійного становлення спеціаліста.

УДК 159.9 + 159.922.7

ББК 88.3 + 88.8

Редакційна колегія:
С.Д.Максименко, дійсний член АПН України, доктор психологічних наук;
О.В.Скрипченко, доктор психологічних наук;
Н.В.Чепелєва, доктор психологічних наук;
Т.М.Титаренко, доктор психологічних наук;
І.Д.Пасічник, доктор психологічних наук;
Л.В.Долинська, кандидат психологічних наук
(відповідальний секретар)

Рекомендовано Вченою радою
НПУ імені М.П.Драгоманова,
протокол № 10 від 31 травня 2001 р.

ISBN 966-660-031-5

© Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

8. Столин В.В. Самосознание личности. — М.: Изд-во МГУ, 1983. — 286 с.
9. Чамата П.Р. Самосвідомість та її розвиток у дітей. — Київ: Товариство "Знання", 1965. — 48 с.

В статье рассмотрены основные концептуальные подходы к изложению структуры "Я-образа", "Я-концепции". Представлена модель развития "Я-образа" на основе комплексного подхода к изучению психологии подростающей личности.

Статтю подано до друку 16.03.2001.

© 2001 р.

Ю.А.Кустова (м. Київ)

ДО СТРУКТУРИ МОТИВУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА ЯК КОМПОНЕНТА ЙОГО МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Проблема дослідження моральної мотивації поведінки у підлітковому віці назріла давно. По-перше, сучасні умови життєіснування підлітків володіють різноманітними, досить виразними соціальними потенціалами, які виступають спонуками їх дій, вчинків і поведінки в цілому. По-друге, аналіз інновацій підліткової субкультури, що виникли протягом останніх десяти років, а саме: їх мода, мовленнєвий сленг, захоплення, система цінностей, групові норми, неформальні угрупування та компанії з їх традиціями, - показав, що в аргументаціях своїх діянь підлітки використовують цілу гаму зовсім нових мотивів. Їх особливості, зміст та структурний контекст останнім часом у віковій психології не досліджувалися. Мотиваційна зона підліткової субкультури таким чином потребує детального вивчення в плані взаємозв'язку її з моральною свідомістю.

Проблема вивчення мотиваційної системи підлітків, зокрема моральної мотивації, виявляється достатньо складною і багатомірною, а тому вимагає поетапного дослідження. В контексті наших уподобань значущою виступає парадигма, що пов'язана з аргументацією підлітками власних вчинків, які можна розташувати у дихотомії категорій "повинне-неповинне", "добре-зле", "істинне-неістинне" тощо.

Перед тим як безпосередньо підійти до розглядання структури мотива особистості підлітка, ми зупинимося на інтерпретації загальних понять мотиваційної сфери. Моральні мотиви особистості- це "маяки", які освітлюють дорогу кожного прийнятого нею рішення, кожного її вчинку. "Добре" чи "недобре", "потрібне" чи "непотрібне, "зручне " чи "незручне"- це й є постійні

коригуючи дії і вчинки, аргументи моральних взаємин і поведінки людей. Моральні мотиви часто виявляються домінуючими відносно реальних мотивів, які мають більш практичний, утілітарний зміст. Особистість, яка керується у своїй поведінці моральними мотивами, може бути визначена як така, що досягла особистісної зрілості. Перед тим, як прийняти будь-яке важливе рішення, особистість свідомо чи несвідомо співвідносить власні актуальні мотиви зі своїми моральними зразками, і, якщо останні не заперечують першим, то виникає моральне рішення:"можна", "йди далі", "роби як повинно". Протиріччя між реальними мотивами і моральними мотивами особистості призводять до переживання дисонансних станів, напруженості, дискомфорту, які актуалізують внутрішньоособистисні конфлікти.

Мотиваційна сфера особистості - це сукупність диспозицій (мотивів), потреб та цілей. Чим більше у людини різноманітних мотивів, потреб та цілей, тим розвиненіший її мотиваційний потенціал. Використання особистістю категорій моралі - обов'язку, совісті, справедливості, відповідальності, гідності та ін. в процесі аргументацій, інтерпретацій чи пояснень власних дій, вчинків і поведінки в цілому представляє собою моральну мотивацію. Вивчення моральних мотивів, як частини мотиваційної сфери зростаючої особистості, корелює з основними формами моральності. Моральні мотиви за положеннями ряду філософів та психологів (І.Д.Бех, Л.І.Божович, Н.А.Головко, А.А.Гусейнов) виступають як конструктивні компоненти моральної свідомості і самосвідомості. Уточнимо, що суттєвими вимірами моральної свідомості є: моральні знання, моральна рефлексія, моральні мотиви, моральна інтуїція. Моральні мотиви - це спонуки, які установлюють взаємини та будують поведінку, що підлягає імперативу повинного та цінності доброчинного.

Зроблений нами аналіз показав, що класифікація мотивів здійснювалася неодноразово і з різних науково-психологічних позицій. При цьому рівень класифікації мотивів залежить від того, яку позицію займає психолог відносно розуміння їх сутності.

За видом активності, яку виявляє особистість, виділяють мотиви спілкування, гри, професійної діяльності, учіння. Якщо до уваги беруться тимчасові характеристики, то мотиви поділяють на короткочасні і стійкі. Широко вживана у психології класифікація, згідно з якою актуалізовані первинні мотиви, що характеризуються наявністю абстрактної цілі та вторинні, маючи конкретну ціль (Є.П.Ільїн, 2000). Згідно іншого підходу до класифікації, існує їх групування залежно від спрямованості особистості: особистісні і суспільні, егоїстичні і моральні (Л.І.Божович, 1972, 1995). При цьому ряд психологів дотримується позиції, що єдиної класифікації мотивів, яка задовольнила б усіх не існує.

Моральні аспекти вивчення мотивації в психологічних дослідженнях стали актуальними так само, якими вони є в етичних (А.А.Гусейнов,1999; М.М.Крутов, 1977; В.А.Малахов, 2000; Д.С.Шимановский, 1986). Наукові здобутки, що представляють значущість в етиці і філософії, розширили наші знання з аспекту становлення моральних мотивів підростаючої особистості. В них мотиви розглядаються як специфічні внутрішні конструкти моральної саморегуляції людини. Підкреслюється, що в моральних мотивах, на відміну від мотивів реального змісту, відображено діхотомічне уявлення людини про добро і зло (А.І.Титаренко, 1982). Установлено, що усвідомлені моральні мотиви мають функціотвірну значущість організаційного, пізнавального, виховного та імперативного характеру, сприяючи становленню взаємин і поведінки людини. Так, у філософському доробку вирізняються функції моральних мотивів, а саме : спонукальна, оцінна, захисна та прогностична [2], [9], [10], [13].

Основним суб'єктивним регулятором, який об'єктивує та спрямовує моральні взаємини і діяльність, є моральна самосвідомість. Моральна самосвідомість - це не лише осмислення певних проблем та обставин життя з точки зору моральних цінностей, що їх визнає дана людина, це й власна самооцінка, її спроба розібратися у справедливості й обгрунтованості самих моральних засад, якими вона керується. Моральна самосвідомість - це така специфічна форма моральної свідомості, предметом якої виступає вона сама, а також людина, як її носій. Змістом моральної самосвідомості є система моральних понять та вимог людини до самої себе. Процес становлення моральної самосвідомості супроводжується формуванням моральної оцінки та самооцінки, рівня домагань, багатої палітри моральних почуттів (сорому, почуття провини, честі, гідності, сумління). Совість виступає як наймогутніший апарат морального самоконтролю та моральних цінностей. Становлення такого рівня самосвідомості веде до особистісного зростання, до самовдосконалення і досягнення цінностей вищого ґатунку (Р.Г.Апресян, 1986; А.А.Гусєйнов, 1999; В.А.Малахов, 2000; С.П.Тищенко, 1972).

У психологічному ракурсі характерною є позиція І.Д.Беха про те, що здатність особистості самостійно, свідомо ставити перед собою ті чи інші довільні завдання, визначати напрямки своїх дій та доброчинних вчинків, бути внутрішньо організованою з'являється в підлітковому віці. Вченим акцентується увага на тому, що головним показником особистісного зростання підлітка є рівень розвитку його свідомості та самосвідомості. Морально-духовна самосвідомість особистості знаходить відображення в моральних оцінках та самооцінках власних дій, у емоційно-ціннісному ставленні до

власного "Я". Чим розвиненіша моральна самосвідомість, тим глибше розуміє підліток соціальну цінність своїх вчинків та поведінки в цілому.

Характерним для періоду дорослішання є процес розвитку духовної самосвідомості, який пов'язаний з активізацією уваги підлітка до своїх особистісних якостей, з прагненням зрозуміти те, що він являє собою, з потребою проаналізувати свої досягнення і недоліки, з прагненням виявити людську гідність, показати свою єдність з іншими і в той же час автономність від них. Все це пробуджує критичне та відповідальне ставлення до себе та інших людей. Активне зростання всіх компонентів самосвідомості в отроцтві визначає духовну працю підлітків у творені власних "внутрішніх позицій", у прагненні бути свободним, відповідальним за себе, за свої особисті якості, за свої погляди і здібність самостійно відстоювати свої переконання (В.С.Мухіна, 1998). Основою такої самосвідомості, зокрема моральних установок і моральних мотивів, виступає моральна рефлексія, яка інтенсивно розвивається в підлітковому віці. Саме з нею корелюють ті якісні зміни в моральному зростанні особистості, які виникають у перехідний період (І.Д.Бех, 1995; Д.С.Шимановський, 1986).

У мотиваційній сфері підлітків, як відмічалося, відбуваються помітні трансформації, в зв'язку з чим, у них з'являється здібність керуватися у своїй моральній поведінці тими вимогами, які вони самі собі пред'являють і тими цілями, які вони самі перед собою ставлять. Більш стійкими і розвиненими стають почуття обов'язку і відповідальності, усвідомлюються спонуки, виникає передбачення наслідків прийнятого рішення. Все це свідчить про те, що домінантним конструктом мотиву особистості підлітка стає значущій, ціннісний блок, який названо "внутрішнім фільтром" (Л.І.Божович, 1972). Наявність ціннісних орієнтацій, інтерналізованих норм та принципів суспільної поведінки, які зафіксовані в самосвідомості підлітка, свідчать про значущі зміни, перебудову структури його особистості, що сприяє формуванню у данному віці "внутрішнього плану" дій та вчинків. Проте, структурні компоненти особистості ще недостатньо стійкі та узагальнені. Наслідком цього може бути нестійкість мотивів, а значить і непослідовність, неадекватність поведінки підлітка [7], [8], [11].

Особливості розвитку мотива підвели нас до вивчення його структурного змісту. Так, за положеннями Є.П.Ільїна, структуру мотива утворюють три блоки: потребнісний, "внутрішній фільтр" та цільовий. Потребнісний блок включає компоненти: біологічні і соціальні потреби, усвідомлені необхідності, повинності; блок "внутрішнього фільтру"- моральний контроль, оцінку власних можливостей (знання, вміння, навички), переваги (інтереси, нахили, рівень домагань); цільовий блок - образ предмету, який може задовольнити

потребу, опредмечену дію (налити води, розв'язати завдання), потребнісну ціль (втамувати спрагу, голод), уявлення процесу задоволення потреби (попити, поїсти, порухатися тощо). Всі ці компоненти вказаних блоків мотиву можуть проявлятися в свідомості людини у вербалізованій або образній формі, але не всі одночасно. В кожному конкретному випадку, у кожному блоці може бути взятий, як засада дії або вчинку, один із компонентів. Структура ж конкретного мотиву складається з поєднання тих компонентів, які обумовили прийняття людиною рішення [7].

Набір компонентів у кожному конкретному мотиві може бути різним. Між тим подібність зовнішньої (символічної) стуктури мотиву двох осіб не означає їх тотожності внутрішньої (змістовної), оскільки в кожної людини свої нахили, цінності, інтереси, своя оцінка ситуації і своїх можливостей, специфічне домінування потреб тощо. Отже, структура мотиву як основи дії або вчинку багатокомпонентна, в ній найчастіше знаходять відображення декілька причин і цілей.

У силу обмеженості морального досвіду, підліток зазвичай пов'язує наявність певних властивостей особистості з невеликою кількістю конкретних форм поведінки. Це може призвести до випадкового вибору форм поведінки та низької саморегуляції, яка може стати достатньо суперечливою у підлітка. Нами констатовано, що підлітки з одного боку, здатні ставити перед собою певні моральні завдання і цілі, керуючись моральними нормами, з іншого - для них наявною є нестійкість соціальних норм та прагнень. Це пов'язано з тим, що підлітки частіше спрямовані на прийняття групових норм, котрі сповідуються у підлітковій спільності. Така ситуація створює перешкоди і труднощі у формуванні моральної саморегуляції поведінки підлітків.

Специфіка морального зростання особистості підліткового віку визначає й основні труднощі виховання в цей період. Моральна поведінка підлітків продовжує визначатися не особисто моральними мотивами (такими, наприклад, як осмислення морального обов'язку, співчуття іншому), а ніби задовольняє провідні потреби віку – в спілкуванні та в самоствердженні.

У проведеному дослідженні взяли участь учні восьмих класів середньої школи №24 м. Суми. Всього 76 чоловік - з них 36 хлопчиків і 40 дівчаток. З метою вивчення домінуючих компонентів у структурі мотиву підлітків нами був використований тест "Виявлення усвідомлення різних компонентів мотива". Методика розроблена А.В.Єрмоліним і Є.П.Ільїним. Матеріалом методики є бланк, на якому надруковані два варіанти завдань: варіант А - незакінчені речення, варіант Б - питання-сюжети.

Основна ідея даної методики полягає в установленні того, наскільки повно підліток враховує всі обставини спонукаючого довкілля чи

орієнтується тільки на одну з них; на чому він схильний фіксуватися - на зовнішніх чинниках чи на внутрішніх спонуканнях (бажаннях, прагненнях, потребах); наскільки глибоке його прагнення проникнути до спонук власних вчинків. Запропонований авторами тест, на основі аналізу відповідей дозволяє, по-перше, визначити компоненти структури мотива у перехідному віці. По-друге, виявити мотиваційні орієнтації підлітків з перевагою їх на зовнішніх стимулах чи на внутрішніх спонуках. Відповіді підлітків також дають можливість визначити, як відображені мотиви в їхній свідомості та в тих довільних рішеннях, які ними приймаються.

Здійснивши контент-аналіз результатів експериментального дослідження, ми розподілили отримані відповіді підлітків на чотири групи:

- відповіді, які не стосуються структури мотива;
- відповіді, які відносяться до трьох блоків структури мотиву:

а) ті, що актуалізують потребнісний блок;

б) ті, що визначають блок "внутрішнього фільтру";

в) ті, що охоплюють цільовий блок.

Кількісні дані експерименту представлені в таблиці.

Кількісні показники структури мотиву (%). n=76

№	Структурні блоки мотиву підлітків	Хлопчики (%)	Дівчатка (%)
1	Потребнісний блок	14	16
2	Блок "внутрішнього фільтру"	34	41
3	Цільовий блок	9	6

За кількісними показниками висловлювань підлітків пріоритет належить тим відповідям, які не входять до структури мотиву. Це більшою мірою посилання на зовнішні детермінанти. Так, до початку запропонованого речення зі змістом: " Хоч я не підтримую дружніх стосунків з Сергієм, я погодився навідати його вдома, коли він захворів, тому що…", можуть бути представлені відповіді такого характеру: "мене примусила вчителька", "навідав на прохання його матері", "на вулиці було холодно і я вирішив зайти до Сергія". В даному випадку підлітків до дій спонукають зовнішні стимули: потребнісна ситуація, прохання значущих осіб, ситуативні обставини. Ця залежність поведінки від зовнішніх умов має більший ступінь виявлення у хлопчиків порівняно з дівчатками (відповідно 43% і 37%). Вказані показники, що відбивають зовнішні стимулятори середовища, можна пояснити цілим рядом специфічних властивостей особистості підліткового віку:

- сконцентрованістю на власних проблемах і їх вирішенні;

- егоцентричністю позицій;
- піддатливістю реагування на авторитетні джерела;
- невисоким рівнем децентрації;
- афектом неадекватності;
- низьким рівнем альтруїстичного реагування;
- несформованістю позитивних особистісних якостей (емпатійності, відповідальності, добросердності тощо);
- низьким рівнем розвитку комунікативної рефлексії.

Серед блоків структури мотиву найменшу кількість висловлювань отримав цільовий блок. До початкової форми запропонованого речення зі змістовним контекстом : "Хоч я співаю і не дуже гарно, але я погодився співати на шкільному вечері, тому що…", стануть у нагоді такі відповіді, які можно укласти в цільовий блок, а саме: "хотів отримати схвалення однокласників", "хотів довести іншим, що я теж на щось здатний". Даний блок представлений у структурі мотиву хлопчиків 9%, у дівчаток лише 6% досліджених. Ми вважаємо, що це пов'язано з низьким рівнем осмислення певною категорією підлітків близьких і далеких цілей та шляхів їх досягнення, з відсутністю здатності до цілепокладання, а також з нерозвинутістю рефлексивних механізмів цілетворення.

На другому місці за кількісними показниками у структурі мотиву підлітків опинився потребнісний блок. До змісту незакінченого речення: "Хоч я не аби який спортсмен, але я брав участь у змаганнях, тому що…" можна навести такі висловлювання: "прагнув перевірити свої можливості", "подумав, що можу підтримати однокласників", "хотілося виступити разом з усіма за честь школи". Потребнісний блок був нижче у хлопчиків (14%), ніж у дівчаток (16%) . У зв'язку з розвитком самосвідомості та інтенсивним процесом інтерналізації моральних норм, підліток починає більше контролювати свої бажання та потреби.Треба відмітити, що у певної категорії підлітків вже відмічається конструктивний самоконтроль та можливість довільно приймати рішення, з'являється відповідальність за свої вчинки, виникає потреба у моральному виборі, що й визначає совість власного "Я".

Домінуюче положення у структурі мотиву належить блоку "внутрішнього фільтру". Пріоритетним у ньому виступив компонент декларуючого та недекларуючого морального контролю. Візьмемо для прикладу зміст життєвої ситуації такого характеру: "На вулиці було слизько, я підійшов до старенької бабусі та допоміг їй дійти до магазину", до якої ставилося питання: "Чому ти це зробив?". Відповіді, що ілюструють декларуючий моральний контроль визначені наступним чином: "я допоміг їй, тому що поважаю старших", "кожна людина повинна так зробити", "старість треба поважати" та ін. Відповіді, що

відображають позицію недекларуючого морального контролю, були такими: мені стало жалко стареньку", "хотілося допомогти, бо вона слабенька", "вона сама може не дійти" та ін. Можна звернутися до змісту інших висловлювань, які відносяться до декларуючого та недекларуючого морального контролю. Так, на запропоноване питання-сюжет: "Ти сидиш на стадіоні, де проходять змагання з бігу. Коли побіг твій однокласник, ти став кричати: "Андрій! Давай! Давай! Чому?", підлітки давали наступні відповіді: "таким чином я хотів підтримати його", " я хвилювався за нього", "він мій товариш - і я бажаю йому добра". Представленість морального конролю у блоці "внутрішнього фільтру" вища у дівчаток (41%) порівняно з хлопчиками (34%). За нашими передбаченнями домінування у структурі мотиву блоку "внутрішній фільтр" може бути пояснено тим, що у підлітка відбувається переоцінка цінностей. у них з'являються переваги в позиціях, які характеризуються появою децентричного ставлення до інших. Стають пріоритетними цінності групових норм як-то: товарискість, взаємопідтримка, співчуття, відповідальність та рівність позицій. У багатьох випадках у міжособистісних взаємодіях виникає моральна рефлексія, ознаками якої є пронизаність спілкування-діалогу специфічними висловлюваннями, а саме: "Тричі ти мені обіцяв принести книгу, але, мабуть, вона тобі ще потрібна"; "Ти спізнилася на зустріч на двадцять хвилин, певно, у тебе щось сталося"; "Ми з тобою домовлялися відвідати виставку картин, але цього не сталося, мабуть, у тебе були важливі справи". До того ж підлітки стають значно відповідальнішими у взаєминах з дорослими і однолітками. Судячи за відповідями, у них можна констатувати наступні переживання:

-співчуття;

- бажання підтримати іншого у важку хвилину;

-почуття гордості за досягнення товариша;

-вчування у внутрішній стан іншого;

-радість за сумісно вирішену справу.

У підсумку зазначимо, що провідною засадою особистісного розвитку підлітка є моральна самосвідомість. Конструктивними компонентами даної форми самосвідомості виступають моральні мотиви. Завдяки розширенню усвідомлення останніх вона досягає значного рівня розвитку у підлітковому віці. При цьому специфічних якісних змін зазнає мотиваційна сфера підлітків. Процес вивчення структури мотиву підлітка показав, що домінуючим виступає блок "внутрішнього фільтру," який включає в себе моральний контроль. Серед компонентів потребнісного блоку віокремився компонент повинного. Простежується, що в дівчаток даний компонент виражений сильніше ніж у хлопчиків. Це пов'язано з тим, що дівчата більше спрямовані на позитивні

взаємостосунки з оточуючими, а хлопчики - на виконання зобов'язань та соціальних імперативів.

Взагалі експеримент показав, що моральні мотиви є актуальними детермінантами поведінки підлітків. Саме вони відіграють значущу роль у процесі становлення моральної самосвідомості в період підлітковості. Моральна мотивація підлітків та її специфічні особливості в різних ситуаціях взаємодій стануть метою наших подальших досліджень.

Література

1. Аверин В.А. Психология детей и подростков.- СПб, Питер.,1998.-379 с.
2. Апресян Р.Г. Проблема "другого Я" и моральное самосознание личности // Философские науки.-1986.- №6.- С.53-59.
3. Бех І.Д. Від волі до особистості. - К.: Україна-Віта. 1995. – 202 с.
4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод.посібник. - К.: ІЗМН,1998. -204 с.
5. Изучение мотивации поведения детей и подростков/ Под ред. Л.И. Божович, Л.В. Благонадежиной. - М., 1972.- 371с.
6. Головко Н.А. Мораль: сознание и поведение.- М.: Наука, 1986. – 208 с.
7. Ильин Е.П. Сущность и структура мотива // Психологический журнал.- 1995. - №2. - С.27-41.
8. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы - СПб: Изд.-во «Питер»,2000. – 512с.
9. Крутов Н.Н. Мораль в действии.- М., Политиздат,1977. – 255 с.
10. Малахов В.А. Етика. - К.: Либідь,2000. – 384 с.
11. Прихожан А.М. О возрастном подходе в нравственном воспитании детей // Вопросы психологии.- 1981.- №2.- С. 143-149.
12. Мухина В.С. Возрастная психология .- М.: Академия,1998. – 454 с.
13. Титаренко А.И. Структуры нравственного сознания.- М.:Мысль,1974. - 278 с.
14. Тищенко С.П. Моральна самосвідомість та її розвиток у підлітків //Радянська школа.- 1972. - №10. - С.18-25.
15. Шимановский Д.С. Моральное самосознание.- К.: Вища школа, 1986.- 141с.

В статье проанализированы аспекты моральной мотивации подростков в связи с развитием у них морального самосознания. Предпринята попытка исследования структурных блоков мотива с акцентом в интерпретации на его моральных составляющих.

Статтю подано до друку 11.04.2001.

ЗМІСТ

І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Чепелєва Н.В., Яковенко Л.П. Психологічна характеристика оповідального тексту.....3

Гавриловська К.Т. Нормативний вимір соціальної організації.....9

Хазратова Н.В. Моделі образу держави у масовій та індивідуальній психіці.....17

Пенькова О.І. Моральність як складова розвитку особистості-громадянина.....28

Ільченко О.І. Вчення Вернадського про біосферу – методологічна основа формування парадигми нових біопсихологічних знань в системі сучасної освіти. Історія термінології.....31

Сафронов А.Г. Еволюція цілей релігійних психопрактик у езотеричних системах світу.....39

Спіцина Л.В. Про можливість застосування моделювання в психології.....44

Рихальська О.Г. Групова корекція і розвиток життєвої антиципації особистості.....49

Потапчук Є.М. Психічне здоров'я особистості від норми до розладу.....59

Герасімова Н.Є. Сучасні погляди на проблему дослідження внутрішньоособистісного конфлікту.....63

Шинкаренко О.В. Проблеми психокорекційної роботи при використанні психотерапевтичних метафор.....69

Дорошенко Н.М. Статеворольова ідентифікація як детермінант поведінки особистості.....76

Гнатко М.М. Явище ідентифікації як аспект процесу формування актуальної творчої обдарованості.....85

Стецьків І.А. Розвиток концепції життєвого шляху особистості.....95

Васильченко О.В. Розширення діапазону самосприйняття та самоповаги людини літнього віку.....102

Уличний І.Л. Теоретичні аспекти дослідження почуття провини.....108

Хурчак А.Е. Моделі амбівалентних аттитюдів і їх вимірювання в західній психології.....114

Тетерук С.П. Саморегуляція активності особистості як психологічна проблема.....120

Широкорадюк Л.А. Психологическая природа сквернословия.....125

Мищенко Н.І. Специфіка сімейного виховання в різних етнічних групах.....135

Федоренко Р.П. Психологія життєдіяльності молодої сім"ї в період кризи.....140

Буленко Т.В. Психологічний аналіз сімейних труднощів у безплідному шлюбі.....145

Прус О.В. Вплив алкоголезалежної сім"ї на формування особистості підлітка.....151

Бугайова Н.М. Психологічні особливості суїцидальної поведінки.....156

Станіславський С.В. Психологічні особливості осіб із незрощеннями губи та/або піднебіння та фактори ризику виникнення даної патології.....162

Строяновська О.В. Психологічні особливості особистості хворої на рак молочної залози під час стаціонарного лікування.....167

ІІ. РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Бочелюк В.Й. Інноваційні процеси у внутрішньошкільному управлінні.....176

Матяш-Заяц Л.П. Особливості конфліктності сучасної молоді.....189

Ціхановська Л.П. Математична залежність впливу факторів педагогічного спілкування на рівень конфліктності.....194

Шпак О.Т. Психолого-креативний підхід вчителя до економічного виховання учнів.....200

Калашникова Л.В. Характеристика стадіальності розвитку про соціальної поведінки в онтогенезі.....205

Куліш Н.М. Очікування як регуляторний фактор взаємодії дітей з ровесниками.....214

Зелінська Я.Ц. Розвиток механізмів процесу розуміння у дітей шкільного віку.....219

Кукуленко-Лук"янець І.В. Психокорекція в процесі вивчення іноземної мови.....223

Старинська О.В. Ініціативність молодших учнів як складова духовно-катарсичної активності особистості.....230

Пасічніченко А.В. Проблема детермінації соціально-психологічного статусу особистості в групі ровесників на етапі переходу від старшого дошкільного до молодшого шкільного віку.....237

Макарова Л.Г. Формування естетичного сприйняття в контексті музичного виховання дітей молодшого шкільного віку.....243

Яновська Т.А. Дидактичні та методичні засоби розвитку мислення молодших школярів в інтегрованому курсі "Довкілля".....249

Курганська Л.О. Роль педагогічного контролю у формуванні моральної поведінки молодших школярів.....257

Волошина В.В. Мотиви як психологічні детермінанти навчальної успішності молодших школярів.....266

Любчук О.К. Дослідження здатності до утримання учбової задачі в пам"яті у молодших школярів.....273

Бушай І.М. Модель структури "Я-образу" підростаючої особистості....277

Кустова Ю.А. До структури мотиву особистості підлітка як компонента його моральної самосвідомості.....283

Романова В.Г. Дослідження андрогінності в гендерній ідентифікації підлітків.....292

Мізерна О.О. Вплив телебачення та відеофільмів на прояви агресивності в підлітковому віці.....304

Гончарова Н.А. Психодиагностика и прогнозирование профессиональной деятельности подростков с задержкой психического развития.....313

Антонець М.О. Вплив міжособистісних стосунків погодків на виникнення діадних феноменів функціонування самосвідомості.....319

Кухаренко С.П. Статеві особливості емпатії у вихованців школи-інтернату.....327

Кізь О.Б. Вплив досвіду депривації на сексуальну поведінку старшокласників.....331

III. ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА

Васильков В.Н. Детерминация профессионального становления личности.....343

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Психологія. Збірник наукових праць НПУ імені М. П. Драгоманова. Випуск 13.

Відповідальний секретар: Долинська Л. В.

Підписано до друку 10.08.2001р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 26,09. Облік. видав. арк. 32,9. Наклад 80 прим.
Зам. № 452
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Друкарня НПУ імені М. П. Драгоманова.
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
(044) 221-99-26